

Freud – **Opere esențiale**

Serie coordonată de
VASILE DEM. ZAMFIRESCU

TREI

SIGMUND FREUD
OPERE ESENȚIALE
vol. 9

Studii despre societate și religie

Traducere din germană

RALUCA HURDUC
ROXANA MELNICU
GEORGE PURDEA
DANIELA ȘTEFĂNESCU
VASILE DEM. ZAMFIRESCU

Notă asupra ediției și note introductive
ROXANA MELNICU

CUPRINS

<i>Notă asupra ediției</i>	9
Morala sexuală "culturală" și nervozitatea modernă (1908) (trad. Roxana Melnicu).....	11
Notă introductivă	12
Considerații actuale despre război și moarte (1915) (trad. Roxana Melnicu).....	39
Notă introductivă	40
I. Dezamăgirea războiului	41
II. Relația noastră cu moartea	57
Psihologia maselor și analiza Eului (1921) (trad. George Purdea și Vasile Dem. Zamfirescu)	73
Notă introductivă	74
I. Introducere	75
II. Sufletul maselor în descrierea lui Gustave Le Bon	77
III. Alte concepții asupra vieții psihice colective	89
IV. Sugestia și libidoul	97
V. Două mase artificiale: biserica și armata	102
VI. Alte obiective și direcții de cercetare	110
VII. Identificarea	115
VIII. Iubirea și hipnoza	122
IX. Instinctul gregar	129
X. Masa și hoarda primitivă	135
XI. Despre una dintre treptele de dezvoltare ale Eului	143
XII. Câteva considerații suplimentare	149
Viitorul unei iluzii (1927) (trad. Roxana Melnicu)	163

Notă introductivă	164	C. Analogia	627
Disconfort în cultură (1930 [1929]) (trad. Roxana Melnicu).....	223	D. Aplicarea	636
Notă introductivă	224	E. Dificultăți	650
De ce război? (1933 [1932]) (Trad. Roxana Melnicu)	317	Partea a doua	662
Notă introductivă	318	Rezumat și recapitulare	662
Totem și tabu.		A. Poporul Israel	664
Câteva corespondențe între viața psihică a sălbaticilor		B. Marele om	666
și cea a nevroticilor (1912-13) (trad. Raluca Hurduc)	337	C. Progresul în spiritualitate	671
Notă introductivă	338	D. Renunțarea la pulsioni	676
Prefață	339	E. Conținutul de adevăr al religiei	684
Prefață la ediția ebraică	341	F. Întoarcerea refulatului	687
I. Oroarea de incest	343	G. Adevărul istoric	690
II. Tabuul și ambivalența mișcărilor afective	364	H. Dezvoltarea istorică.....	695
III. Animism, magie și omnipotența gândurilor.....	431	Bibliografie	703
IV. Întoarcerea infantilă a totemismului	460	Lista abrevirilor	725
Despre obținerea focului (1932 [1931])		Index	727
(trad. Daniela Ștefănescu)	537		
Notă introductivă	538		
Moise și religia monoteistă.			
Trei eseuri (1939 [1934-1938])			
(trad. Daniela Ștefănescu).....	547		
Notă introductivă	548		
I. Moise, egiptean	549		
II. Dacă Moise a fost egiptean.....	560		
III. Moise, poporul său și religia monoteistă	605		
Partea întâi	605		
Observația preliminară I	605		
Observația preliminară II	608		
A. Premisa istorică	611		
B. Perioada de latență și tradiția	620		

Notă asupra ediției

Actuala culegere de texte freudiene reunește scrieri din perioade diferite ale evoluției teoriei psihanalitice, puse toate sub semnul explorării relației tensionate, chiar conflictuale, între individ și societate. Cu timpul, se conturează tematica esențială a reflecției freudiene despre societate, dar și despre structura psihicului uman. Astfel iese în evidență dualitatea greu reconciliabilă între, pe de o parte, pulsionalitatea individului, fie că este vorba despre pulsunile sexuale, fie că este vorba despre cele agresive și, de cealaltă parte, cerințele societății. Dacă în scrierile timpurii acestea din urmă apar ca un dat, în lucrările mai târzii ele sunt înțelese prin raportare la structura psihicului uman, ceea ce se constituie într-o abordare creatoare de modernitate, care își capătă o expresie încheagată în *Psihologia maselor și analiza Eului*.

Ideile lui Freud despre religie sunt strâns legate de cele despre societate, cele mai multe referiri la religie prezentând-o ca pe o prețioasă instituție socială, nuanțele argumentării trecând de la ideea de „opium pentru popor” la cea de progres în ordinea spiritualizării, așa cum se manifestă în magistrala scriere despre Moise.

Un alt punct de interes este constituit de posibilitatea de a urmări evoluția opiniei freudiene despre unul dintre cele mai controversate „experimente sociale” care aveau loc în

epocă. Este vorba despre experimentul comunist, față de care Freud păstrează mai întâi rezervă, considerând că nu posedă suficiente date spre a se pronunța. Tonul său însă este mai degrabă sceptic față de posibilitatea de a crea o societate total lipsită de fricțiuni, de conflictualitate, prin eliberarea unor pulsioni a căror satisfacere este altminteri îngrădită. Astfel, la început este vorba despre canalizarea agresiunii către un dușman din interior, burghezii, apoi despre o oarecare libertate sexuală. Odată cu apariția scrierii despre Moise, Freud apreciază cu claritate că acest experiment s-a soldat cu costuri imense, constând în totala privare de libertate a indivizilor. Acest verdict privește în egală măsură experimentul fascist, dar prototipul este cel comunist, și nu invers.

**MORALA SEXUALĂ „CULTURALĂ”
ȘI NERVOZITATEA MODERNĂ**

(1908)

Notă introductivă

Dintre lucrările lui Freud, poate că aceasta este prima în care el discută detaliat antagonismul dintre cultură și viața pulsională, dar ideile sale despre această temă se formaseră deja cu mult timp înainte. În notițele pe care i le trimite lui Fließ în 31 mai 1897, Freud scrie: „Incestul este... antisocial — cultura constă în această renunțare continuă” (Freud, 1950a, Manuscrisul N). Convingeri asemănătoare stau la baza unor pasaje din „Sexualitatea în etiologia nevrozelor” (1898a), unde scrie că „pe bună dreptate, pentru răspândirea neurasteniei am putea face răspunzătoare și civilizația noastră”. De fapt, acest antagonism era deja conținut implicit în teoria de ansamblu despre acțiunea perioadei de latență asupra dezvoltării sexualității masculine și pe ultimele pagini din *Trei eseuri asupra teoriei sexualității* (1905d) Freud vorbește despre „relația de opoziție între cultură și libera dezvoltare sexuală”.

Tema principală a prezentului studiu este alcătuită de aspectele sociologice ale antagonismului; Freud s-a întors adesea, în scrieri ulterioare, asupra acestor chestiuni. Astfel, având în vedere mai multe considerații, putem menționa în special cele două ultime paragrafe din „Despre cea mai generală dintre înjosirile vieții amoroase” (1912), un lung pasaj din „Considerații actuale despre război și moarte” (1915), primele pagini din „Viitorul unei iluzii” (1927) și pasajele finale din scrisoarea deschisă către Albert Einstein, „De ce război?” (1933). Cea mai lungă și cea mai fundamentală tratare o are această temă în *Disconfort în cultură* (1930).

Lucrarea de față nu conține o analiză a surselor profunde, sufletești, ale culturii; restricțiile aduse de civilizație vor fi prezentate mai curând ca fiind ceva impus din afară, iar pulsunile al căror conflict cu cultura va fi considerat aici sunt doar pulsunile sexuale.

În recent publicata sa *Sexualethik* (etică sexuală^{*}), von Ehrenfels zăbovește asupra deosebirii între morală sexuală „naturală” și cea „culturală”. Prin morală sexuală „naturală” se înțelege acea morală sub al cărei imperiu seminția umană încearcă să-și preserveze durabil sănătatea și vitalitatea; prin morală sexuală culturală înțelegem acea morală a cărei urmare îi stimulează pe oameni să realizeze un proces cultural mai intens și mai productiv. Această opoziție va fi cel mai curând lămurită prin confruntarea zestrei *constitutive* și a celei *culturale* a unui popor. Având în vedere că pentru a putea aprecia în continuare această importantă filieră de gândire îndrum spre lucrarea lui von Ehrenfels, eu voi releva din ea doar atât cât îmi este necesar pentru introducerea propriei mele dezvoltări.

E ușor de presupus că sub dominația unei morale sexuale culturale sănătatea și vitalitatea indivizilor umani pot fi supuse unor prejucierii și că în sfârșit această vătămare a indivizilor ajunge, prin jertfa care le este impusă, la un grad atât de înalt, încât pe această cale ocolită chiar obiectivul cultural final este pus în pericol. Von Ehrenfels indică într-adevăr și o serie de păcate ale moralei noastre contemporane occidentale, pentru care trebuie să o facă răspunzătoare și, cu toate că el îi recunoaște pe deplin capacitatea de a promova cultura, ajunge să dea sentința că ea necesită o reformă. Pentru

* (1907). Christian von Ehrenfels (1859–1932), profesor de filosofie la Praga, va fi laudat de către Freud în capitolul al treilea din *Cuvântul de spirit* (1905), datorită criticii sale curajoase față de instituția căsătoriei. (N. t.)

morală sexuală culturală care ne domină ar fi caracteristică transferul cerințelor feminine asupra vieții sexuale masculine și interzicerea oricărui raport sexual cu excepția celui marital-monogam. Considerarea diferenței naturale între sexe face apoi necesar în toate cazurile ca abaterile bărbaților să fie pedepsite mai puțin riguros și astfel să se accepte de fapt pentru bărbat o morală *dublă*. Dar o societate care se angajează în această morală dublă nu poate să ajungă în ceea ce privește „iubirea de adevăr, onestitatea și umanitatea”¹ dincolo de o anumită măsură, strict limitată, și trebuie să-i ducă pe membrii ei spre voalarea adevărului, spre o manie a edulcorării, spre autoamăgire, ca și spre amăgirea altora. Încă și mai vătămător acționează morală sexuală culturală prin aceea că, privilegiind monogamia, paralizează factorul *selecției virile*, doar prin influența acestuia putându-se câștiga o îmbunătățire a constituției, dat fiind că la popoarele culturale *selecția vitală* este redusă la minimum prin umanitate și igienă.²

Dintre vătămările provocate de morală sexuală culturală, medicului îi scapă cea a cărei semnificație va fi explicată aici în continuare. Mă refer la nervozitatea modernă care rezultă din aceasta, adică la nervozitatea care se răspândește cu repeziciune în societatea noastră contemporană. Un bolnav nevrotic îl face ocazional el însuși pe medic atent la opoziția între cerințele constituției și cele ale culturii, opoziție ce trebuie să fie luată în considerație în cauzarea suferinței, exprimându-se astfel: „În familia noastră am devenit toți nervoși, pentru că am vrut să fim ceva mai buni decât putem fi după obârșia noastră”. Medicul este pus pe gânduri destul de des de observația că nervozității îi cad pradă tocmai urmașii acelor tați care, provenind din condiții simple și sănătoase

de la țară, vlăstare ale unor familii grosiere dar puternice, vin în marele oraș ca niște cuceritori, iar copiii lor se ridică, într-un scurt interval de timp, la un nivel cultural înalt. Înainte de toate, chiar medicii neurologi au proclamat sus și tare relația între „nervozitatea în creștere” și viața culturală modernă. Unde caută ei întemeierea acestei dependențe trebuie elucidat prin anumite extrase din expunerile unor observatori eminenți.

W. Erb (1893): „Întrebarea care stă la origine este dacă acele cauze ale nervozității prezentate aici sunt date într-o măsură atât de ridicată în existența noastră modernă, încât pot explica o creștere marcantă a acesteia — și la această întrebare trebuie fără ezitare răspuns afirmativ, după cum va arăta o privire rapidă asupra vieții noastre moderne și a configurației acesteia.”

„Reiese cu claritate deja dintr-o serie de fapte generale: la extraordinarele cuceriri ale contemporaneității, la descoperirile și invențiile în toate domeniile, la menținerea progresului față de concurență în creștere s-a ajuns doar printr-un mare travaliu spiritual și ele nu pot fi întreținute decât printr-un astfel de travaliu. Pretențiile de capacitate de muncă a individului în luptă pentru existență au crescut considerabil și individul nu le poate satisface decât cu uzul întregii sale forțe spirituale; în același timp, au crescut în toate cercurile și trebuințele individului, pretențiile de a savura viața; un lux nemaiauzit s-a răspândit în straturi ale populației care nu fuseseră mai înainte atinse de acesta; pierderea religiozității, nemulțumirea și aviditatea au pătruns în cercuri ale poporului din ce în ce mai largi; prin circulația care crește nemăsurat, prin rețelele mondiale de sârmă ale telegrafului și telefonului s-au schimbat total relațiile în modul de viață: totul se petrece în grabă și iritare, noaptea este folosită pentru a călători, iar ziua pentru a face afaceri, chiar «călătoriile de

¹ *Sexualethik*, p. 32 și urm.

² *Ibid.*, p. 35.

plăcere» se transformă în hărțuiri ale sistemului nervos; marile crize politice, industriale, financiare produc incitarea unor cercuri ale populației mult mai largi decât până acum; participarea la viața politică a devenit generală: luptele politice, religioase, sociale, activitatea de partid, agitațiile în jurul alegerilor, viața de asociație care crește nemăsurat inflamează capetele, obligă spiritele la eforturi mereu noi și răpesc timpul pentru distracție, somn și odihnă; viața în marile orașe devine tot mai rafinată și mai neliniștită. Nervii vlăguți își caută recreația în excitații crescute, în plăceri puternic condimentate, ca prin acestea să nu obțină decât o și mai mare oboseală; literatura modernă se ocupă predominant cu probleme de cele mai îndoielnice, care răscolesc toate pasiunile, senzualitatea și căutarea plăcerii, care promovează disprețul tuturor principiilor etice și idealurilor; ea aduce în fața ochilor cititorului configurații patologice, probleme sexual-psiopate, revoluționare și altele; urechea noastră este incitată și suprastimulată de o muzică administrată în doze mari, supărătoare și zgomotoasă, teatrele iau prizoniere toate simțurile cu reprezentările lor senzaționale; și artele plastice se îndeletnicesc de preferință cu lucruri dezgustătoare, urâte și excitante și nu se sfiesc să înfățișeze dinaintea ochilor noștri, cu o revoltătoare realitate, chiar și cele mai groaznice lucruri pe care le oferă viața reală.⁴

„Astfel, acest tablou general arată deja o serie de pericole în dezvoltarea noastră culturală modernă; acest tablou poate fi desăvârșit în special prin alte câteva trăsături!”

Binswanger (1896): „Neurastenia a fost desemnată în mod special ca o maladie esențialmente modernă, și Beard, căruia îi datorăm⁵ prima prezentare cuprinzătoare a acesteia, a cre-

⁴ Cf. Beard (1881) și (1884). Neurologul american G.M. Beard (1839-83) este menționat de Freud în unele dintre explicațiile sale mai timpurii asupra neurasteniei. (N. t.)

zut că a descoperit o nouă boală de nervi ivită mai ales pe pământ american. Această presupunere era desigur greșită, dar faptul că un medic *american* a fost cel care a putut primul să discearnă și să susțină trăsăturile particulare ale acestei boli pe temeiul unei experiențe bogate caracterizează strâns relații dintre această boală și modernitate, graba nestăpânită și vânărea de bani și poziții, colosalele progrese în domeniile tehnice, care au făcut iluzorii toate impedimentele temporale și spațiale ale circulației.”

Von Krafft-Ebing (1895): „Modurile de viață ale nenumăraților oameni civilizați prezintă în zilele noastre o mulțime de factori antiigienici, care lasă în mod direct să se observe că nervozitatea se extinde fatalmente, dat fiind că acești factori vătămători acționează cel mai adesea și cel mai mult asupra creierului. În raporturile politice și sociale ale națiunilor culturale, în special în cele mercantile, industriale, agrare, s-au petrecut de-a lungul ultimelor decenii transformări; profesia, poziția socială, proprietatea s-au modificat puternic, și anume pe spezele sistemului nervos, care trebuie să facă față pretențiilor sociale și economice în creștere, printr-o cheltuială sporită de energie de concentrare, cu recreeri insuficiente.”

La aceste teorii — și la altele care sună la fel — trebuie să obiectez nu faptul că ele sunt greșite, ci că se dovedesc insuficiente pentru a explica particularitățile manifestărilor din tulburările nevrotice și că ele lasă în afara atenției tocmai cei mai semnificativi dintre factorii eficienți etiologici. Făcând abstracție de manierele mai nespecifice de a fi „nervos” și abordând formele propriu-zise ale stării de boală nevrotică, influența vătămătoare a culturii se reduce în esență la reprimarea vătămătoare a vieții sexuale a popoarelor (sau păturilor sociale) civilizate, prin morală sexuală „culturală” care domnește la ele.

Am căutat dovada în favoarea acestei afirmații într-o serie de lucrări de specialitate³; nu o mai pot repeta aici, dar voi menționa și în acest loc principalele argumente din cercetările mele.

O observație clinică ascuțită ne dă dreptul să deosebim între stările de boală nevrotică două grupe: *nevrozile propriu-zise și psihonevrozele*. La primele, tulburările (simptomele) care se pot manifesta în funcțiile somatice sau psihice par să fie de natură *toxică*: ele se comportă absolut asemănător cu manifestările supradozajului sau ale deprivării de anumite substanțe psihotrope. Aceste nevroze — cel mai adesea cuprinse sub numele de neurastenii — pot deci să fie induse prin anumite influențe vătămătoare ale vieții sexuale, fără a fi necesară conlucrarea din partea unei încărcături ereditare — și anume forma de îmbolnăvire corespunde cu felul acestor vătămări, astfel că putem utiliza destul de des numai tabloul clinic ca indiciu pentru deducerea unei etiologii sexuale speciale. Nu există însă o astfel de corespondență regulată între forma îmbolnăvirii nevrotice și celelalte influențe culturale vătămătoare, despre care autorii pretind că ar duce la îmbolnăvire. Trebuie să evidențiem deci și factorul sexual ca fiind esențial în determinarea nevrozilor propriu-zise.

În psihonevroze influența ereditară este mai semnificativă, iar determinarea mai puțin transparentă. Metoda particulară de cercetare care este cunoscută ca psihanaliză a permis însă să se recunoască faptul că simptomele acestor suferințe (isteria, nevroza obsesională etc.) sunt *psihogene* și că ele depind de activitatea complexelor de reprezentări inconștiente (refulate). Dar aceeași metodă ne-a făcut să cunoaștem aceste complexe inconștiente și ne-a arătat că ele au,

vorbind în termeni generali, un conținut sexual; ele izvorăsc din trebuințele sexuale ale oamenilor nesatisfăcuți și reprezintă pentru ei un fel de satisfacție de substituit. Așadar, trebuie să vedem în toți factorii care afectează viața sexuală, care îi reprimă activitatea, care îi deplasează scopurile, niște factori patogeni și ai psihonevrozelor.

Valoarea distincției teoretice între nevrozile toxice și cele psihogene nu va fi diminuată prin faptul că la cele mai multe persoane nevrotice pot fi observate tulburări de ambele origini.

Cine este pregătit acum să caute împreună cu mine etiologia nevrozității, înainte de toate, în influențele vătămătoare asupra vieții sexuale va dori să urmărească și explicațiile care vor urma, care sunt menite a introduce tema nevrozității crescând într-un context general.

Cultura noastră este în general construită pe reprimarea pulsioniilor. Fiecare individ a cedat o parte din proprietatea sa, din desăvârșirea sa întru putere, tendințelor agresive și vindicative ale personalității sale; din aceste contribuții a luat ființă zestrea culturală comună de bunuri materiale și ideale. În afara exigențelor vieții, este vorba desigur și de sentimentele familiale deviate din erotică ce i-au determinat pe indivizi să facă această renunțare. Renunțarea a fost una progresivă de-a lungul dezvoltării culturale; progresele izolate ale acesteia au fost sancționate de către religie, partea de satisfacție pulsională la care individul a renunțat i-a fost oferită ca jertfă divinității; binele general astfel dobândit a fost considerat „sacru”. Cel care nu se poate împăca, din pricina constituției sale îndărătnice, neînduplecate, cu această reprimare a pulsioniilor apare pentru societate în poziția de

³ *Sammlung kleiner Schriften zur Neurosenlehre*, Viena, 1906.

* Cuvântul „sacru” va fi examinat încă o dată în partea a treia a lucrării *Moise și religia monoteistă* (1939), vezi mai jos. (N. L.)

„delincent”, de „outlaw”, atâta timp cât poziția sa socială și capacitățile de care dispune nu îi permit să se statueze în ea ca un om mare, ca „erou”.

Pulsiunea sexuală — sau mai corect spus: pulsiunile sexuale, căci cercetarea psihanalitică ne învață că pulsiunea sexuală este alcătuită din mai multe componente, pulsiuni parțiale — este probabil mai puternic constituită la oameni decât la cele mai multe animale superioare și în orice caz mai constantă, dat fiind că a învins aproape deplin periodicitatea de care este legată la animale. Ea pune la dispoziția procesului cultural cantități extrem de mari de forțe, și aceasta datorită proprietății ei deosebit de pronunțate de a putea să-și deplaseze scopul fără a-și pierde în mod esențial din intensitate. Numim capacitate de *sublimare* această capacitate de a schimba scopul original sexual cu un altul, care nu mai este sexual, dar este înrudit cu el, psihic. În opoziție cu această capacitate de deplasare în care constă valoarea sa culturală, la pulsiunea sexuală apare și o fixație deosebit de persistentă, prin care ea devine nevalorificabilă și degenerază uneori spre așa-zisele anormalități. Puterea originară a pulsiunii sexuale este probabil de mărimi diferite la diferiții indivizi; cu siguranță că suma destinată de ea sublimării este oscilantă. Ne imaginăm că organizarea corespunzătoare hotărăște mai întâi cât de mare este la fiecare individ partea de pulsiune sexuală care se poate sublima și valorifica; în afară de acestea, influențele vieții și influențarea intelectuală a aparatului psihic reușesc să aducă în sublimare încă o altă parte. Dar acest proces de deplasare nu poate desigur continua la nesfârșit, la fel de puțin ca și transformarea căldurii în lucru mecanic la mașinile noastre. O anumită cantitate de satisfacere sexuală directă pare indispensabilă pentru cele mai multe organizații și refuzul acestei dimensiuni variabile în funcție de individ se pedepsește prin manifestări pe care

trebuie să le socotim patologice, în urma vătărilor funcționale pe care le produce și a caracterului lor subiectiv de neplăcere.

Perspectivile se deschid în continuare dacă luăm în considerare faptul că pulsiunea sexuală a oamenilor nu servește deloc la originea scopurilor reproducerii, ci are ca scop anumite feluri de obținere a plăcerii.* Ea se manifestă astfel în copilăria oamenilor, în care scopul obținerii plăcerii nu este atins doar prin organele genitale, ci și prin alte locuri din corp (zone erogene) și de aceea poate să facă abstracție de alte obiecte în afară de aceste obiecte confortabile. Numim acest stadiu — stadiul *autoerotic* și îi desemnăm educației sarcina de a-l restrânge, pentru că zăbovirea în acest stadiu ar face pulsiunea sexuală pe mai departe de nestăpănit și de nevalorificat. Dezvoltarea pulsiunii sexuale ajunge apoi de la autoerotism la iubirea obiectală și de la autonomia zonelor erogene la subordonarea acestora primatului organelor genitale aflate în slujba reproducerii. În timpul acestei dezvoltări o parte din excitația sexuală furnizată de corpul propriu este inhibată, ca nefiind folosibilă pentru funcția reproducerii și dedicată în caz favorabil sublimării. Forțele favorabile pentru procesul cultural sunt astfel în mare parte obținute prin reprimarea părților așa-zis *perverse* ale excitației sexuale.

În legătură cu această istorie a dezvoltării pulsiunii sexuale, s-ar putea deosebi deci trei stadii culturale: un prim stadiu în care exercitarea pulsiunii sexuale este liberă și dincolo de scopul reproducerii, un al doilea, în care la pulsiunea sexuală este reprimat totul până la ceea ce servește reproducerii, și un al treilea în care este admisă ca scop sexual doar

* *Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie* (1905d) — [Freud, *Opere*, vol. 6, *Trei eseuri asupra teoriei sexualității*, Editura Trei, 2001, N. ed.]